

Karolina Sindrewicz
(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: sindrewicz.karolina@gmail.com)

DOI: 10.33896/PorJ.2019.9.5

STRUKTURY ZDANIOWE Z CZASOWNIKAMI RUCHU W MOWIE DZIECI DWU- I TRZYLETNIACH

Zadanie, jakie przed sobą postawiłam, to zwrócenie uwagi na akwizycję podsystemów składniowego i fleksyjnego w rozwoju mowy. Interesuje mnie przede wszystkim ocena kompetencji składniowej dzieci w procesie akwizycji języka, w szczególności zaś stopień rozwoju struktur zdaniowych prostych. Przedstawiona w artykule analiza wypowiedzi konstytuowanych przez czasowniki ruchu stanowi jedynie wstęp do dalszych badań nad akwizycją wymienionych podsystemów u dzieci w wieku przedszkolnym.

Zgromadzony materiał językowy obejmuje fragmenty wypowiedzi zebranych podczas badań prowadzonych w trzech żłobkach na terenie gminy Praga Północ. Objęto nimi 50 dzieci. Podstawę analizy stanowią wypowiedzi powstałe podczas swobodnych rozmów, odpowiedzi na pytania zadawane przez osoby prowadzące badanie oraz fragmenty wypowiedzi dotyczących opisów obrazków. Użycie do badania materiałów obrazkowych wpłynęło na ograniczenie zakresu treściowego wypowiedzi, co umożliwiło ich porównywanie.

CZASOWNIKI RUCHU – CHARAKTERYSTYKA SEMANTYCZNO-SKŁADNIOWA

Polskie czasowniki ruchu były przedmiotem zainteresowania wielu językoznawców. Spośród polskich publikacji należy wymienić przede wszystkim teksty Macieja Grochowskiego [1973; 1974], Bożenny Bojar [1977; 1979], Barbary Kudry [1993], Zofii Kubiszyn-Mędrali [2006–2007], Pauliny Witkowskiej [2017].

Czasowniki ruchu, nazywane także czasownikami motorycznymi lub przemieszczania się, charakteryzowane są jako klasa mająca wspólny element znaczenia, choć jednocześnie wewnętrznie zróżnicowana. Zazwyczaj wyodrębniane są na podstawie kryterium semantycznego (ze względu na pojęcie ruchu). Definiowane są jako oznaczające postrzegalną wzrokowo zmianę położenia przedmiotu (lub jego części), lokalizowanego

w przestrzeni względem jakiegoś układu odniesienia [Grochowski 1974, 100; Bojar 1979, 28], a dzielone są najczęściej na dwie podklasy, ze względu na kierunek ruchu. Wyróżnia się więc czasowniki ruchu jednokierunkowego (np. *iść, biec, lecieć, jechać, płynąć, pęlsać*) oraz wielokierunkowego (np. *chodzić, biegać, latać, jeździć, pływać, pęlsać*), przy czym te drugie – jak zauważa Jurij Apresjan [2000, 80] – często traktowane są jako semantycznie pochodne od pierwszych. J. Apresjan, zwracając uwagę na semantyczne zróżnicowanie omawianej klasy predykatów, zauważa także, że czasowniki ruchu wielokierunkowego są semantycznie związane z czasownikami ruchu wahadłowego (*kołysać się, huścić się, drgać, kiwać się*), oznaczającymi czynność składającą się z wyraźnie wydzielonych kwantów ruchu.¹ Odrębną grupę stanowią motoryczne czasowniki kauzatywne, np. *nieść, wieźć, huścić, bujać*. Możliwe są rzecz jasna dalsze uszczegółowienia charakterystyk semantycznych. Czasowniki przemieszczania się można np. klasyfikować ze względu na kierunek ruchu: w górę (*wchodzić, wbiegać*) i w dół (*schodzić, zbiegać*). Dodatkowo warto stwierdzić, że istnieje liczna grupa derywatów przedrostkowych pochodnych od bezprzedrostkowych czasowników ruchu jednokierunkowego (np. *wejść – wbiec – wjechać, wyjść – wybiec – wyjechać*) [Apresjan 2000, 80–81].

Za podstawę prowadzonych w tym artykule analiz przyjmuję propozycję klasyfikacyjną Zofii Zaron [2012], która wskazuje kategorie semantyczno-składniowe pozwalające wyodrębnić i opisać interesującą mnie grupę czasowników. Z. Zaron uznaje, że struktury zdaniowe wyznaczane przez wspomnianą klasę predykatów otwierają od 4 do 7 pozycji składniowych.² Należą do nich: wykonawca czynności (agens), obiekt, narzędzie, lokalizatory: punkt wyjścia (skąd) – punkt docelowy (dokąd) i trasa (którędy) oraz cel. O specyfice grupy stanowią w tym ujęciu trzy pozycje lokatywne. To one odróżniają orzeczenia motoryczne od wszelkich innych. Jako pozycje implikowane na poziomie semantycznym w strukturach powierzchniowych mogą być rozmaicie realizowane (wybór tych, które będą zrealizowane zależy przede wszystkim od tematu wypowiedzi [por. Zaron 2012, 78]). Pozostałe pozycje zostały wykorzystane do wewnętrznej dyferencjacji grupy. W zależności od tego, czy implikowana jest pozycja narzędzia *sensu stricto* (obiekt materialny) czy pseudona-

¹ W ruchu wielokierunkowym kwantem jest przemieszczenie z jednego punktu do drugiego, w którym kierunek jakoś się zmienia. Z kolei w ruchu wahadłowym jest to ruch od jednego punktu skrajnego do drugiego, w którym kierunek zmienia się na przeciwny [Apresjan 2000, 80].

² Warto przypomnieć, że część badaczy o zbliżonej orientacji metodologicznej ogranicza liczbę pozycji do jednej [Grochowski 1974] lub dwóch [Karolak 2002]. W artykule nie podejmuję się opisu ujęć odmiennych, co wymagałoby osobnego, obszernego opracowania. Odnötuję tylko, że rozbieżności przynajmniej po części są pochodną przyjętego w każdym z opisów aparatu pojęciowego, w szczególności zaś podziału na pozycje obligatoryjne i fakultatywne.

rzędzia (część ciała) predykaty motoryczne dzielą się na dwie podklasy: czasowniki ruchu prostego (autonomicznego) otwierają miejsce dla nazw części ciała, a czasowniki motoryczne złożone – dla nazw przedmiotów materialnych. Cechą charakterystyczną całej grupy jest to, że pozycja podmiotu jest otwierana dla agensa, który jest zarazem obiektem działania: przemieszczając się, zmienia w przestrzeni (i czasie) położenie swojego ciała, tzn. obiektu, wykorzystując w tym celu (a) pseudonarzędzie, (b) narzędzia *sensu stricto* – obiekty fizycznie proste lub złożone. Jeśli oprócz takiego agensa–obektu implikowana jest osobna pozycja obiektowa („co-obiekt”), mamy do czynienia z czasownikami kauzatywnymi [Zaron 2012, 75–78].

Przyjmuję, że omawiana grupa czasowników wymaga pozycji wskazującej na celowość działań agensa. Jest to pozycja, która budzi wiele kontrowersji. J. Apresjan uważa ją za fakultatywną dla większości czasowników ruchu ukierunkowanego, w szczególności dla wszystkich czasowników ruchu jednokierunkowego. Uczony podkreśla jednak, że

takie walencje, które mają wysoki stopień prawdopodobieństwa (...) powinny być uwzględniane przy ustalaniu struktury walencyjnej wyrazu [Apresjan 2000, 125].

Z. Zaron postuluje obligatoryjność pozycji celu, wskazującej na intencjonalność działań agensa dla orzeczeń motorycznych złożonych i kauzatywnych.³ Orzeczenia motoryczne proste nie przesadzają jej zdaniem celowości działania [Zaron 2012, 78]. Skłaniam się ku tezie, iż dla wszystkich orzeczeń motorycznych pozycja celu jest obligatoryjna, choć z pewnością potrzeba badań, które pozwoliłyby ją potwierdzić.

Uwzględniając powyższe ustalenia, podstawowe struktury zdaniowe wyznaczane przez wymienione podklasy czasowników ruchu przedstawić można następująco:⁴

- Orzeczenia ruchu prostego (motoryczne proste):
ktoś [agens] – **przemieszcza się** – *skądś* – *dokądś* – *którędy* [lokalizatory] – *za pomocą czegoś* [pseudonarzędzie] – *w jakimś celu* [cel],
 np. *Jan poszedł z domu do sklepu przez las.*

³ Trudno rozstrzygnąć, czy wyrażenia typu: *do pracy, do lekarza, do sklepu* realizują pozycję lokalizatora adlatywnego – punktu końcowego, czy celu. Przyjmuję, że w tego typu wypadkach jedna forma realizuje dwie funkcje składniowe.

⁴ Jest to modyfikacja propozycji Z. Zaron przedstawionej w publikacji *Wybrane problemy składni funkcjonalnej* [2012]. Jak wspomniałam, uczona pozycja celu wprowadza do wzorców konotacyjnych czasowników motorycznych złożonych i kauzatywnych [Zaron 2012, 78]. W przyjętej przeze mnie roboczej propozycji jest ona obligatoryjna dla wszystkich grup czasowników ruchu. Przyjmuję także, że orzeczenia kauzatywne nie powinny być klasyfikowane jedynie jako podklasa orzeczeń motorycznych złożonych, por. *iść–nieść*.

- Orzeczenia motoryczne złożone:
ktoś [agens] – **jedzie** – *skądś* – *dokądś* – *którędy* [lokalizatory] – *za pomocą czegoś* [narzędzie] – *w jakimś celu* [cel], np. *Ania jedzie pociągiem z Warszawy do Gdańska przez Bydgoszcz na koncert.*
- Orzeczenia motoryczne kauzatywne:
ktoś [agens] – **wiezie** – *kogoś/ coś* [obiekt] – *skądś* – *dokądś* – *którędy* [lokalizatory] – *za pomocą czegoś* [narzędzie] – *w jakimś celu* [cel], np. *Jan wiezie Anię samochodem autostradą z Warszawy do Gdańska przez Bydgoszcz na koncert.*

Jak wspomniałam wcześniej, klasa czasowników ruchu jest niejednolita. Na poziomie semantycznym różnicuje je typ narzędzia, typ obiektu – co widać w zaprezentowanej klasyfikacji, a także kierunek i czas trwania ruchu. Ze względu na kierunek Z. Zaron, podobnie jak J. Apresjan, wyróżnia orzeczenia ruchu jednokierunkowego i wielokierunkowego, te ostatnie dzieli z kolei na orzeczenia ruchu niewahadłowego i wahadłowego.

CZASOWNIKI RUCHU W MOWIE DZIECI

Wybór czasowników oznaczających przemieszczanie się jako obiektu obserwacji nie jest przypadkowy. Analizując materiał językowy zebrany podczas badań przesiewowych, przeprowadzonych w odniesieniu do grupy ponad 160 dwu- i trzylatków, zauważyłam, że predykaty te należą do czasowników, których realizacja przez dzieci charakteryzowała się regularnością i dużą poprawnością użycia.⁵

Moje pierwsze spostrzeżenia dotyczące frekwencji czasowników ruchu w wypowiedziach dzieci znalazły potwierdzenie w literaturze. Kilkanaście czasowników ruchu znajduje się w *Inwentarzach Rozwoju Mowy i Komunikacji: Słowa i Gesty* (dalej: SiG) oraz *Słowa i Zdania* (dalej: SiZ).⁶ W ka-

⁵ Opisywane badania były częścią projektu realizowanego przez Poradnię Psychologiczno-Pedagogiczną numer 5 w Warszawie. Badania prowadzone były w okresie od kwietnia do listopada 2015 roku w trzech żłobkach w dzielnicy Praga Północ w Warszawie. Łącznie przebadano 167 dzieci. Głównym celem projektu była ogólna, wstępna ocena stanu mowy dzieci w wieku od 24 do 36 miesięcy. Badania umożliwiły pozyskanie danych ilościowych na temat zaburzeń i opóźnień rozwoju mowy. Zgromadzony materiał językowy stał się podstawą przedstawionej w artykule analizy. Badania pokazały, że duża grupa – 18,35% (29 dzieci) nie łączyła wyrazów w wypowiedzi dwuwyrazowe – nie tworzyła więc struktur syntaktyczno-semantycznych. Z kolei mowa 25,9% (41 dzieci) była niezrozumiała. Stąd też dokonanie dokładnej transkrypcji wypowiedzi było możliwe jedynie w wypadku 50 dzieci.

⁶ Są to narzędzia diagnostyczne służące wstępnej ocenie poziomu rozwoju mowy dzieci w wieku odpowiednio: 8–18 miesięcy oraz 18–36 miesięcy. Kwestionariusze te są polską adaptacją amerykańskich inwentarzy do badania rozwoju mowy dzieci MacArthur–Bates. Informacje o rozwoju dziecka pochodzą z obser-

tegorii „czasowniki” kwestionariusza SiG znajdują się leksemy: *biegać, chodzić, iść / pójść, jechać / jeździć, przyjść, skakać, uciekać*. W drugiej części (SiZ): *biec / biegać, chodzić (chodź), gonić, iść / pójść, jechać / jeździć, lecieć / latać, przyjść, uciekać*. Warto zauważyć, że przy tworzeniu listy słów za podstawę selekcji materiału przyjęto dane leksykalne siedmiorga dzieci w wieku do 3 lat z tzw. dzienników Szumanowskich.⁷ Na podstawie tego materiału sporządzono robocze listy frekwencyjne słów używanych przez dzieci do lat trzech [Smoczyńska i in. 2015a, 22].

Wybór tej właśnie grupy czasowników znajduje uzasadnienie także w słowniku frekwencyjnym *Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym w latach 2010–2015* [Zgółkowa 2016]. Szczególnie interesująca wydaje się lista rangowa. Na pierwszych 100 miejscach znajduje się 20 czasowników, w tym 4 czasowniki ruchu: *iść, chodzić, pójść, jechać*. W 1005 hasłach o frekwencji > 9 występuje 25 czasowników ruchu. Wyrazy z frekwencją powyżej 9 zalicza się w statystyce leksykalnej do klasy słownictwa częstego. Klasę tę dzieli się niekiedy na podklasy: słownictwo bardzo częste ($f \geq 50$), słownictwo częste ($20 \leq f < 50$ i $9 < f < 20$) [Święcicka 2017, 33]. W słowniku H. Zgółkowej [2016] słownictwo bardzo częste obejmuje 222 wyrazy. Wśród nich jest 7 czasowników ruchu (na 49 czasowników ogółem).

Podobne wnioski przedstawia Małgorzata Święcicka, która przeanalizowała słownik frekwencyjny *Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym. Listy frekwencyjne* z 1987 roku. W jednym z artykułów stwierdza ona, że czasowniki bardzo częste mieszczą się wśród 226 wyrazów na liście rangowej. „Najliczniejsze są czasowniki ruchu, podstawowe i pochodne od nich (*iść, pójść, chodzić, przychodzić, przejść, wyjść, wejść*), oraz czasowniki modalne” [Święcicka 2017, 38]. Halina Zgółkowa zauważa, że wśród czasowników, którymi posługują się dzieci, można wyróżnić trzy grupy tematyczne. Pierwsza, szczególnie bogata, związana jest z ruchem i poruszaniem się, co zdaniem autorki odzwierciedla rzeczywistość „ruchliwość” dzieci [Zgółkowa 1990, 69]. *Słownik minimum języka polskiego* H. Zgółkowej zawiera 2144 hasła, w tym 451 czasowników. Wśród nich autorka

wacji rodziców, analizą zaś pozyskanych w ten sposób danych zajmują się specjaliści – psychologowie oraz logopedzi. Kwestionariusze zawierają listę kilkuset wyrazów pogrupowanych w kategorie znaczeniowe i gramatyczne.

⁷ W polskich badaniach nad rozwojem mowy dzieci tworzeniem korpusów zajmowali się przede wszystkim badacze tzw. szkoły szumanowskiej – od nazwiska ich pomysłodawcy, psychologa Stefana Szumana. Wspomniane dzienniki to korpusy tekstów dziecięcych. Dane językowe były spisywane przez matki, psychologów, obserwacje prowadzono w sposób usystematyzowany, w określonych odstępach czasu. W dziennikach tych *novum* stanowiło skrupulatne notowanie informacji o sytuacji komunikacyjnej, otoczeniu dziecka, reakcji rozmówców. Jednostką poddawaną analizie miała być wypowiedź dziecka wraz z domniemanym znaczeniem.

wydzieliła kategorię semantyczną „ruch ze zmianą miejsca”, w której znalazło się 49 czasowników.

Czasownikom ruchu w mowie dzieci poświęciła artykuł Anna Huk. Autorka z nagrań swobodnych rozmów i zabaw aranżowanych wyekscerpowała materiał językowy zawierający struktury zdaniowe z użyciem 11 czasowników ruchu, zróżnicowanych co do kierunku.⁸ Czasownikiem występującym najczęściej był czasownik *iść*. Ciekawym wnioskiem płynącym z badań A. Huk było stwierdzenie, iż przy eksplikacji znaczeń danych czasowników dzieci najczęściej używają definicji syntaktycznej, prezentując pozycje otwierane przez orzeczenie.

STRUKTURY ZDANIOWE KONSTYTUOWANE PRZEZ CZASOWNIKI RUCHU W MOWIE DZIECI

Sposób realizacji struktur zdaniowych przez dzieci jest związany z poziomem opanowania przez nie poszczególnych podsystemów języka. Dziecko w procesie gramatyzacji⁹ stopniowo przechodzi od realizacji wypowiedzi jednoelementowych (wypowiedzi nierozczłonkowanych) do struktur coraz bardziej rozbudowanych pod względem semantyczno-składniowym, poczynając od dwuelementowych. Dalszy rozwój struktur syntaktycznych, wzbogacanie ich o kolejne składniki, postępuje stopniowo wraz z rozwojem podsystemu leksykalnego. Struktury trzy- i czteroelementowe utrzymują się w mowie przez cały okres przedprzedszkolny oraz przedszkolny i są uznawane za konstrukcje podstawowe w mowie dziecka [Przetacznikowa 1968, 426–435].

W zebranych materiale językowym wyodrębniłam 64 leksemy¹⁰ czasownikowe. Wśród nich znalazło się 18 czasowników oznaczających przemieszczanie się: *iść, chodzić, wchodzić, wychodzić, przyjść, wspiąć się, lecieć, pływać, płynąć, jechać, jeździć, wjechać, zjeżdżać, wozić, przywieźć, huścić się, bujać się, kręcić się*. Poniżej przedstawiam je w postaci słowniczka, zawierającego charakterystykę wyodrębnionych jednostek

⁸ Autorka przeanalizowała czasowniki: *chodzić, iść, jechać, jeździć, lecieć, latać, pływać, przychodzić, wychodzić, spaść, wrócić*.

⁹ W literaturze logopedycznej przez *gramatyzację* rozumie się proces przyswajania przez dziecko reguł gramatycznych [por. Porayski-Pomsta 2011, 188]. Takie znaczenie terminu przyjmuję w artykule.

¹⁰ W artykule posługuję się pojęciem *leksem* w odniesieniu do jednostek językowych wyodrębnionych w języku badanych dzieci. Zdaję sobie jednak sprawę, że badanie dziecięcych wypowiedzi pełne jest pułapek, choćby dlatego, że w początkach rozwoju języka część realizacji to reprodukcje zasłyszanych wypowiedzi innych jego użytkowników. Dzieci znają tylko niektóre formy fleksyjne, relacje paradygmatyczne i syntagmatyczne. Trudno jest orzec, w którym momencie dziecko staje się językowo twórcze – prawdopodobnie jest to kwestia indywidualna, zależna od osobniczej chronologii rozwoju.

leksykalnych oraz wzorce konotacyjne przez nie wyznaczone i stworzone przeze mnie przykłady realizacji.

BUJAĆ SIĘ: **ndk**, orzeczenie motoryczne złożone (ruch wielokierunkowy wahadłowy, wielokrotny); ktoś – **buja się** – skądś – dokądś – którędy¹¹ – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania bujała się na krześle.*

CHODZIĆ: **ndk**, orzeczenie ruchu prostego (ruch wielokierunkowy niewahadłowy); ktoś – **chodzi** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Jan zawsze chodził z ogrodu do domu przez łąkę. Jan chodził od sklepu do sklepu w poszukiwaniu idealnych butów.*

HUŚTAĆ SIĘ: **ndk**, orzeczenie motoryczne złożone (ruch wielokierunkowy wahadłowy, wielokrotny); ktoś – **huśta się** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania huśtała się na huśtawce. Wieczorami dla relaksu huśtałam się w hamaku na balkonie.*

IŚĆ: **ndk**, orzeczenie ruchu prostego (ruch jednokierunkowy); ktoś – **idzie** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Jan szedł na rękach z pokoju do kuchni przez korytarz. Anna szła z domu do pracy przez park. Jan szedł tędy do sklepu po bułki.*

JECHAĆ:¹² **ndk**, orzeczenie motoryczne złożone (ruch jednokierunkowy); ktoś – **jedzie** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Ania jedzie pociągiem z Warszawy do Gdańska przez Bydgoszcz na koncert.*

JEŹDZIĆ: **ndk**, orzeczenie motoryczne złożone (ruch wielokierunkowy niewahadłowy, wielokrotny); ktoś – **jeździ** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Ania codziennie jeździ samochodem*

¹¹ W wypadku czasowników *bujać się*, *huśtać się*, *kręcić się* wystąpią ograniczenia powierzchniowych realizacji pozycji lokatywnych, których znaczenie jest wbudowane w treść czasownika, a także ograniczenia dotyczące pozycji celu.

¹² W artykule przedstawiam jeden wzorec konotacyjny czasownika *jechać*, najczęściej realizowany w analizowanym materiale. Warto zwrócić uwagę, że w przykładach: *Dziewczynka jechała z górki na rowerze* i *Rower jechał z górki* mogą być realizowane różne jednostki. W drugim przykładzie *jechać* blokuje pozycję dla środka transportu, bo pojawia się on w pozycji podmiotu (jako obiekt). Pojawia się jednak pytanie, czy problem nie leży po stronie właściwości agensa, nie zaś samego predykatu. Jest możliwa także inna interpretacja tego zdania – jednostka jest ta sama, jednak jej treść jest skondensowana – żaden środek transportu nie jedzie sam – samochód potrzebuje kierowcy, samolot pilota, statek sternika. Dodatkowo środki transportu są przeznaczone do zmiany miejsca położenia osób lub rzeczy, zawsze więc to *ktoś* lub *coś* porusza się za ich pomocą. Podobne wątpliwości mogą dotyczyć czasowników: *jeździć*, *wjechać*, *zjeżdżać*, a także *lecieć*, *płynąć*, *pływać*, choć w wypadku tych ostatnich należałoby rozważyć jeszcze jedno kryterium rozróżniania jednostek, związane z uznaniem ruchu za autonomiczny lub nie: por. *Marek pływa w jeziorze. Łódka płynie po jeziorze. Bociąny lecą nad łąką. Samolot leci nad miastem*. Zdają sobie sprawę, że rozstrzygnięcia te mogą wynikać raczej z wiedzy o świecie niż z samego języka i przyjęte w artykule ustalenia wymagają dalszej weryfikacji.

autostradą z Warszawy do Gdańska przez Bydgoszcz do pracy. Pociąg z Warszawy do Olsztyna jeździ przez Działdowo.

KRĘCIĆ SIĘ: ndk, orzeczenie motoryczne złożone (ruch wielokierunkowy niewahadłowy, wielokrotny); ktoś – **kręci się** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania kręciła się na karuzeli.*

LECIEĆ₁: ndk, orzeczenie ruchu prostego (ruch jednokierunkowy); ktoś – **leci** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Bociany leciały na południe.*

LECIEĆ₂: ndk, orzeczenie motoryczne złożone (ruch jednokierunkowy); ktoś – **leci** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Samolot leciał z Warszawy do Londynu. Ania leciała samolotem z Warszawy do Singapuru na wycieczkę.*

PLYNAĆ: ndk, orzeczenie ruchu prostego (ruch jednokierunkowy); ktoś – **plynie** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Łososie płyną pod prąd od ujścia do źródła rzeki, by złożyć ikrę.*

PLYWAĆ: ndk, orzeczenie ruchu prostego (ruch wielokierunkowy niewahadłowy); ktoś – **plywa** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania pływała od żółtej do czerwonej boi wzdłuż basenu. Hania pływała w jeziorze codziennie.*

PRZYJŚĆ: dk, orzeczenie ruchu prostego (ruch jednokierunkowy); ktoś – **przyszedł** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania przyszła do domu z przedszkola przez park. Wiesz, że nową trasą udało mi się przyjść ze szkoły do domu w 25 minut?*

PRZYWIEŹĆ: dk, orzeczenie motoryczne złożone (ruch jednokierunkowy), kauzatywne; ktoś – **przywiózł** – kogoś / coś – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Tata przywiózł Hanię do przedszkola samochodem. Ponieważ Świętokrzyska była zamknięta, Jan przywiózł mamę taksówką z dworca do domu Alejami.*

WCHODZIĆ: ndk, orzeczenie ruchu prostego (ruch jednokierunkowy); ktoś – **wchodzi** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Z pierwszego piętra na drugie Hania zawsze wchodziła schodami przeciwpożarowymi. Jan wchodził na zjeżdżalnię po drabince.*

WJECHAĆ: dk, orzeczenie motoryczne złożone (ruch jednokierunkowy); ktoś – **wjechał** – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Marek wjechał do Olsztyna od strony Kortowa. Dziewczynka wjechała rowerem w kałużę dla zabawy.*

WOZIĆ: ndk, orzeczenie motoryczne złożone (ruch wielokierunkowy niewahadłowy, wielokrotny), kauzatywne; ktoś – **wozi** – kogoś / coś – skądś – dokądś – któreśdy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Jan codziennie wozi Anię samochodem z Warszawy do Gdańska do pracy.*

Wieczorami mama wozila Hanię przez kładkę na rzece, by w końcu zasnęła.

WSPINAĆ SIĘ: ndk, orzeczenie motoryczne złożone (ruch jednokierunkowy); ktoś – **wspina się** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania wspinała się po drabinkach. Turysta wspinał się na najwyższy szczyt Tatr czarnym szlakiem.*

WYCHODZIĆ: ndk, orzeczenie ruchu prostego (ruch jednokierunkowy); ktoś – **wychodzi** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania często wychodziła z domu tylnym wyjściem. Ze strychu na dach wychodziło się przez dobrze zamaskowane drzwi. Jan wychodził do pracy punktualnie.*

ZJEŻDŻAĆ₁: ndk, orzeczenie ruchu prostego (ruch jednokierunkowy); ktoś – **zjeżdża** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Hania zjeżdża na zjeżdżalni.*¹³

ZJEŻDŻAĆ₂: ndk, orzeczenie motoryczne złożone (ruch jednokierunkowy); ktoś – **zjeżdża** – skądś – dokądś – którędy – za pomocą czegoś – w jakimś celu. *Dzieci zjeżdżały na sankach z górki. Dziewczynka zjeżdżała na rowerze z góry przez las.*

Realizacje dziecięce przedstawiam w tabeli 1. W kolumnie pierwszej znajdują się informacje na temat poświadczonych w materiale form czasownikowych oraz ich frekwencji. Wersalikami zapisałam leksemy, w nawiasie podaję liczbę użyć. Druga kolumna to przykłady wypowiedzi dziecięcych. Formy nienormatywne (błędy fleksyjne, brak przedrostków, zaimków zwrotnych, przyimków) zostały zaznaczone pogrubieniem (pogrubione zostały tylko niepoprawne formy badanych czasowników ruchu) lub symbolem ~. Trzecia zawiera uwagi na temat użyć konkretnych czasowników.

¹³ Rozróżnienie między narzędziem a lokalizatorem perlatywnym, a co za tym idzie – klasyfikowanie danego predykatu jako orzeczenia ruchu prostego lub motorycznego złożonego, w wielu wypadkach było kłopotliwe. W artykule przyjmuję, że ruch złożony oznacza wspólne poruszanie się narzędzia i agensa względem jakiegoś punktu odniesienia. Za narzędzia uznaję więc m.in. rower, samolot, samochód, huśtawkę, karuzelę. Inaczej rozumiem sytuację, gdy ruch agensa odbywa się względem przedmiotu, np. drabiny, zjeżdżalni, schodów. W realizacji struktur zdaniowych uznaję je za lokalizatory perlatywne, określające tor przemieszczania się. Znow należałoby jednak zapytać, czy różnice te nie są raczej związane z wiedzą o świecie niż z właściwościami predykatów.

Tabela 1. Realizacja zdań z czasownikami ruchu przez dzieci

Czasownik	Przykładowe realizacje	Uwagi
BUJAĆ SIĘ (11) <i>buja się</i> (9) <i>bujam się</i> (1) <i>buja</i> (1)	<i>Lubię to, bujam się.</i> <i>Buja się.</i> <i>Buja buja, bujubuju, buja się.</i> <i>A ja tu się bujam.</i> (A te dzieci?) <i>Bujają tutaj.</i> (A dziewczynka?) <i>Buja ~.</i> <i>Buja się na huśtawce.</i>	– na ogół przy czasowniku nie jest realizowana żadna z wymaganych pozycji; – raz zrealizowana pozycja agensa, raz pozycja narzędzia; – w dwóch wypowiedziach brak się;
CHODZIĆ (8) <i>chodzi</i> (2) <i>chodził</i> (2) <i>chodziliśmy</i> (1) <i>chodziłem</i> (1) <i>chodzimy</i> (1) <i>chodzę</i> (1)	<i>Jak chodziliśmy z babcią Ela do mojego domku.</i> <i>Ja też chodzę na basen.</i> <i>Chodziłem.</i> <i>A wy chodźcie na plac zabaw?</i> <i>Chodzimy.</i> <i>Chodzi.</i> <i>Chodzi. Chodził. Idzie.</i>	– na ogół przy czasowniku nie jest realizowana żadna z pozycji lub jest realizowana jedna pozycja – lokalizatora adlatywnego; – w jednej wypowiedzi zrealizowana pozycja agensa i co-agensa;
HUŚTAĆ SIĘ (9) <i>huśta się</i> (5) <i>huśtają się</i> (2) <i>huśtają</i> (1) <i>huśta</i> (1)	<i>Huśta się na huśtawce.</i> <i>A ona się huśta.</i> <i>Tu się huśtają i skakają.</i> <i>Huśtają.</i> <i>Huśta.</i>	– na ogół przy czasowniku nie jest realizowana żadna pozycja; – raz zrealizowana pozycja agensa i raz narzędzia; – w dwóch wypowiedziach pominięto się;
IŚĆ (14) <i>idzie</i> (11) <i>poszedł</i> (1) <i>poszedłem</i> (2)	<i>Idzie ~ miściem.</i> <i>Idzie po drabinie.</i> <i>Idzie po drabince.</i> <i>Idzie ~ domu.</i> <i>Idzie na schodach, bo musi zjeżdżać.</i> <i>Idzie na tym, bo sobie chce pojechać na tym.</i> <i>Poszedł do nieba i nie wrócił.</i> Poszedłem tu i zoo poszedłem . <i>Idzie do basenu.</i> <i>Idzie do szkoły.</i> <i>Idzie na drabinkach.</i>	– na ogół przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja: lokalizatora adlatywnego lub perlatywnego; – w jednej wypowiedzi zrealizowana pozycja agensa i co-agensa; – pomijanie przyimków lub niewłaściwy przyimek;

Czasownik	Przykładowe realizacje	Uwagi
JECHAĆ (21) jedzie (17) jechała (2) jecha (2)	<i>Jedzie na rowerku.</i> <i>Jedzie na rowerze.</i> <i>Jedzie na rowerze. (i co jej się przytrafiło?)</i> <i>Kuku. Bo ~jeździła na rowerze.</i> <i>~Jeździła na rowerze powoli.</i> <i>Dziewczynka jedzie na rowerze.</i> <i>Jecha na rowerze.</i> <i>Jedzie na rowerze.</i> <i>Jedzie rowerkiem.</i> <i>Jedzie ower.</i> <i>Jedzie. (A jak jedzie?) Po trawie.</i> <i>Przewróciła się, bo szybko jechała.</i> <i>Jedzie na rowerze i spadła na rowerze.</i> <i>Jedzie (Na czym?) Na rowerze (A jak?) O tak. Jak ja.</i> <i>Ja jedziem ~alom.</i> <i>Jedzie na rowerze. Bez misia.</i>	– na ogół przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja, najczęściej narzędzia; dwukrotnie zrealizowana pozycja agensa; w jednej wypowiedzi zrealizowana pozycja <i>co-agensa</i> ; – dwukrotnie użyty przysłówek – <i>szybko, powoli</i> – niekonotowany; – błędy fleksyjne: <i>jeździła</i> brak przedrostka <i>z-</i> (wtedy inny leksem – <i>ZJEŹDŹAĆ</i>) lub <i>jeździła</i> zamiast <i>jechała</i> ; <i>jeździła</i> zamiast <i>jeździła</i> lub <i>zjeździła</i> ; <i>jecha</i> zamiast <i>jedzie</i> ; <i>jedziem</i> zamiast <i>jadę</i> ; – pomijanie przyimków lub niewłaściwy przyimek;
JEŹDZIĆ (3) jeździ (3)	<i>Jeździ jak ja na zjeżdźalni.</i> <i>Ta jeździ na rowerze a misiu łapie ją.</i> <i>Jechała.</i> <i>Jeździ na zjeżdźalni.</i>	– na ogół przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja; dwukrotnie zrealizowana pozycja lokalizatora perlatywnego; w jednej wypowiedzi zrealizowana pozycja narzędzia;
KRĘCIĆ SIĘ (1) kręci (1)	<i>Tu jest karuzela i kręci ~ szybko.</i>	– przy czasowniku nie jest zrealizowana żadna pozycja konotowana; – użyty przysłówek – <i>szybko</i> , niekonotowany; – brak segmentu <i>się</i> ;
LECIEĆ ₂ (2) leci (2)	<i>Samolot leci.</i> <i>Molot leci.</i>	– na ogół przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja: agensa, przy czym nie jest to agens osobowy;
LECIEĆ ₁ (1) lecieli (1)	<i>A już lecieli bociany.</i>	– przy czasowniku jest zrealizowana (niepoprawnie) jedna pozycja konotowana – błąd fleksyjny: <i>lecieli</i> zamiast <i>leciały</i> ;

Czasownik	Przykładowe realizacje	Uwagi
<p>PLYNAĆ (3) <i>plynie 3x</i></p>	<p><i>Płyynie kołem. Płyynie.</i></p>	<p>– przy czasowniku jest realizowana (niepoprawnie) jedna pozycja: narzędzia lub nie jest zrealizowana żadna pozycja konotowana;</p>
<p>PLYWAĆ (9) <i>plywa</i></p>	<p><i>Pływa w basenie. Pływa. On pływa w basenie. Pływa ~ wodzie. Picha ~ basenie.</i></p>	<p>– przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja – najczęściej lokalizatora – okolicznik lokatywny [por. Kudra 1993, 12–13]; – pomijanie przyimków; – <i>picha</i> – oboczność <i>yw</i> : <i>ich</i>;</p>
<p>PRZYJŚĆ (1) <i>przyszła (1)</i></p>	<p><i>Czemu przyszła ta druga ciocia?</i></p>	<p>– przy czasowniku jest zrealizowana jedna pozycja: agensa; – brak pozycji lokalizatorów, narzędzia, celu;</p>
<p>PRZYWIEŹĆ (2) <i>przywiozli (2)</i></p>	<p><i>Też przywiozli, dwie przywieźli (ksiażki).</i></p>	<p>– przy czasowniku realizowana pozycja obiektu; – <i>przywiozli</i> – oboczność <i>e</i> : <i>o</i>;</p>
<p>WCHODZIĆ (2) <i>wchodzi (2)</i></p>	<p><i>Chłopiec wchodzi. Wchodzi na zjeżdżalni~, żeby sobie pojeździć.</i></p>	<p>– przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja lub dwie; raz pozycja agensa, raz lokalizatora perlatywnego i celu; – błędny przyimek – <i>na</i> zamiast <i>po</i>;</p>
<p>WJECHAĆ (2) <i>wjechała (1) wjeżdża(1)</i></p>	<p><i>Bo wjeżdżała tutaj rowerkiem. Wjechała tutaj rowerkiem.</i></p>	<p>– przy czasowniku realizowane są dwie pozycje: lokalizatora adlatywnego i narzędzia; – niepoprawna forma <i>wjeżdża</i>;¹⁴</p>
<p>WOZIĆ (1) <i>wozi (1)</i></p>	<p><i>A misiu ją trzyma i ją wozi.</i></p>	<p>– przy czasowniku zrealizowana jedna pozycja: obiektu;</p>
<p>WSPINAĆ SIĘ (1) <i>wspina się (1)</i></p>	<p><i>Wspina się.</i></p>	<p>– przy czasowniku nie są realizowane żadne pozycje;</p>

¹⁴ Zakwalifikowanie formy *wjeżdżała* do przykładów realizacji leksemu *wjechać*, nie zaś *wjeźdźać*, jest związane z kontekstem jej użycia. Cała wypowiedź wyglądała następująco: *Bo wjeżdżała tutaj rowerkiem. Wjechała tutaj rowerkiem.* Dziecko samo dokonało korekty formy *wjeżdżała* i zastąpiło je prawidłową formą *wjechała*. Rozważyć należałoby także kontaminację – w efekcie forma ta powinna się znaleźć w przykładach realizacji obu czasowników.

Czasownik	Przykładowe realizacje	Uwagi
WYCHODZIĆ (2) <i>wyszedł</i> (1) <i>wyszła</i> (1)	<i>Wyszedł ~ budy.</i> W domu wyszła.	– przy czasowniku realizowana jedna pozycja – lokalizatora; – pomijanie przyimków lub niewłaściwy przyimek;
ZJEŹDŹAĆ ₁ (23) <i>zjeżdża</i> (18) <i>zjeżdżała</i> (2) <i>będę zjeżdżać</i> (1) <i>zjeżdżają</i> (1) <i>zjeżdżałem</i> (1)	<i>Będę zjeżdżać.</i> <i>Zjeżdża.</i> <i>Zjeżdżają na zjeżdżalni.</i> <i>~Jeżdża ~ ~jeżdżalni.</i> <i>Też zjeżdża na zjeżdżalni.</i> (Co robi dziewczynka?) <i>Zjeżdża. (Na czym?) Na zjeżdżalce.</i> <i>Zjeżdża. A ta zjeżdżała.</i>	– na ogół przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja; najczęściej jest to pozycja lokalizatora; – pomijanie przyimków lub niewłaściwy przyimek; – pomijanie przedrostka;
ZJEŹDŹAĆ ₂ (5) <i>zjeżdżała</i> (5)	(i co jej się przytrafiło?) <i>Kuku.</i> <i>Bo ~jeżdżała na rowerze.</i> <i>Zjeżdżała na rowerze i zrobiła kuku.</i> <i>A tutaj jest rower. Bo zjeżdżała z górki.</i> <i>Bo ona zjeżdżała w kamień.</i> <i>Kuku sobie zrobiła.</i> <i>Zjeżdżała z górki.</i>	– na ogół przy czasowniku jest realizowana jedna pozycja; najczęściej jest to pozycja lokalizatora lub narzędzia; raz zrealizowana pozycja agensa; – pomijanie przedrostka;
Łącznie 20 czasowników ruchu, 121 użycie czasowników w formie osobowej.		

WNIOSKI

Wnioski płynące z analizy materiału potwierdzają obserwację, iż czasowniki ruchu są grupą dobrze opanowaną przez dzieci w wieku 2–3 lata.¹⁵ Czasowniki te nazywają czynności konkretne, bliskie dzieciom, częste, towarzyszące także zabawie. Duża frekwencja ich użycia przez dorosłych sprawia, że niektóre z nich (*iść, jechać*) są jednymi z pierwszych czasowników, które pojawiają się w mowie dzieci.¹⁶ Co prawda niektóre z nich (*kręcić się, wozić, przyjąć*) pojawiły się jednokrotnie, nie mogły więc stać się podstawą dokładniejszej analizy, jednak ma to prawdopodobnie związek z wielkością badanej grupy (50 dzieci) oraz prezentowanym podczas badania materiałem obrazkowym.

Wstępna analiza realizacji struktur zdaniowych prostych z czasownikami ruchu pokazuje, że opanowanie podsystemu składniowego przez

¹⁵ Podobne wnioski, w odniesieniu do starszej grupy dzieci – dzieci w wieku przedszkolnym płyną z analiz materiału językowego przeprowadzonych przez A. Huk [Huk 2008, 54–56].

¹⁶ Początkowo jako orzeczenia onomatopieczne: *brum-brum, zium* [Smoczyńska i in. 2015, 9, 122].

dzieci nadal wymaga dokładniejszego zbadania, a co za tym idzie – może stać się problemem badawczym kolejnych opracowań.

Bibliografia

- J. Apresjan, 2000, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław.
- B. Bojar, 1977, *Polskie czasowniki ruchu*, „Polonica” t. 3, s. 97–139.
- B. Bojar, 1979, *Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem*, Warszawa.
- M. Grochowski, 1973, *Eksplikacje znaczeń czasowników ruchu* [w:] M.R. Mayenowa (red.), *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów: Warszawa 1973*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 189–200.
- M. Grochowski, 1974, *Klasyfikacja semantyczna jednemiejscowych czasowników ruchu współczesnego języka polskiego*, „Prace Filologiczne” t. 24, s. 99–116.
- A. Huk, 2008, *Jakich czasowników ruchu używają dzieci w wieku przedszkolnym? Semantyka i struktura gramatyczna czasowników ruchu*, „Poradnik Językowy” z. 1, s. 52–61.
- S. Karolak, 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa.
- A. Kiklewicz, M. Korytkowska, 2010, *Podstawowe struktury zdaniowe współczesnych języków słowiańskich: białoruski, bułgarski, polski*, Olsztyn.
- Z. Kubiszyn-Mędrala, 2006–2007, *Polskie bezprzedrostkowe czasowniki ruchu w perspektywie semantyki kognitywnej* [w:] *Polsko-francuski projekt badawczy CASK (Polonium2006-2007)*, <http://celta.paris-sorbonne.fr/anasem/papers/Motion/CzasRuch.pdf> [dostęp: 9.02.2019].
- B. Kudra, 1993, *Wpływ przedrostków na łączliwość składniową czasowników ruchu*, Łódź.
- J. Porayski-Pomsta, 2011, *Zagadnienie periodyzacji rozwoju mowy dziecka* [w:] „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” t. 20, s. 173–198.
- M. Przetacznikowa, 1968, *Rozwój struktury i funkcji zdań w mowie dziecka* [w:] S. Szuman (red.), *O rozwoju języka i myślenia dziecka*, Kraków, s. 383–652.
- K. Sindrewicz, 2018, *Logopedyczne badania przesiewowe dzieci w wieku od 24 do 36 miesięcy* [w:] D. Saniewska (red.), *Białostockie Spotkania Młodych Logopedów. Varia*, Białystok, s. 131–144.
- M. Smoczyńska i in., 2015, *Inwentarze Rozwoju Mowy i Komunikacji (IRMIK): Słowa i Gesty, Słowa i Zdania*. Podręcznik, Warszawa.
- M. Święcicka, 2017, *Wyrazy częste w „Słownictwie dzieci w wieku przedszkolnym”* [w:] M. Święcicka, *Młoda mowa. Studia nad polszczyzną dzieci i młodzieży*, s. 31–53.
- P. Witkowska, 2017, *Czasowniki zmiany pozycji ciała. Analiza formalna w ujęciu korpusowym i statystycznym*, Wrocław.
- Z. Zaron, 2012, *Wybrane problemy składni funkcjonalnej*, Warszawa.
- H. Zgólkowa, 1990, *Świat w dziecięcych słowach*, Poznań.
- H. Zgólkowa, 2013, *Słownik minimum języka polskiego*, Kraków.

- H. Zgólkowa, 2016, *Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym w latach 2010–2015*, Poznań.
- M. Żak-Swięcicka, 1993, *Charakterystyka składniowa wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym*, Bydgoszcz.

***Sentence structures with verbs of movement in the speech
of two- and three-year-old children***

Summary

The aim of this paper is to point to the issue of acquisition of the syntactic and inflectional subsystems in speech development, and in particular to development of simple sentence structures. Based on the language material covering fragments of utterances made by 50 children, collected during a screening conducted in 3 nurseries in Praga-Północ in 2015, I made a brief analysis of the utterances constituted by verbs of movement, a class characterised by high frequency and free use by the children. The findings confirm the thesis that verbs of movement are a group with which children aged 2-3 are well familiar.

Trans. Monika Czarnecka